folklor/edebiyat, cilt:20, sayı:80, 2014/4

ÂŞIK TARZI TÜRK ŞİİRİNDE DİVAN ŞİİRİ HAYAL VE MAZMUNLARININ KULLANILMASI

Yakup Poyraz**

Giriş

Ortak bir kültür ve coğrafyada gelişen halk şiiri ile divan şiiri, şüphesiz, bir evde yetişen iki kardeş gibi birbirlerinden etkilenmişler ve birbirlerini etkilemişlerdir. Fuat Köprülü de: "Klâsik edebiyat üzerinde halk edebiyatımızın ve halk edebiyatı üzerinde klâsik edebiyatımızın birtakım tesir ve aksi tesirleri göze çarpmamak mümkün değildir." der (Köprülü, 1980: 117-118).

Mehmet Çavuşoğlu ise bu iki edebiyat arasındaki organik bağa dikkat çeker: "18. ve 19. yüzyıllardan günümüze kalan cönklerde, okuma-yazma bilen halk kesiminden kişilerin derledikleri defterlerde, özellikle 16. yüzyılda Bâkî, Fuzûlî, Yahya Bey, Hayretî gibi ünlü şairlerinin şiirlerine rastlamamız, divan şiirinin sadece yüksek aydın kesiminde okumakla kalmadığını ispat ediyor. Özellikle tasavvuf düşüncesini işleyen bu defterlerde daha çok rastlanır. Bu durum, tarikatların söz konusu kültür bağlantısı sağlamakta oynadığı rolün ne kadar önemli olduğunu gösterir." (Çavuşoğlu, 1986: 8).

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Atakum/SAMSUN, yakuppoyraz46@hotmail.com.

Bu iki edebiyat arasındaki etki ve benzerlikleri birçok yazısında ele alan Cemal Kurnaz ise bu yakınlaşma için "müspet veya menfi" gibi hükümler vererek yargılamak yerine, kültürün oluşumu içindeki gelişmeleri anlamaya çalışmak gerekliliğine işaret eder ve şöyle der: "Halk şairlerinin divan şairlerinden etkilenmesi ayıplanacak bir durum değildir. Aksine, kültür gelişiminin tabii bir neticesidir. Aynı toplum içerisinde cereyan eden kültür ve sanat faaliyetlerinin birbirinden etkilenmesi, karşılıklı alışverişte bulunmasından daha tabii ne olabilir ki? Yan yana yaşayan milletler arasında bile bu kültür alışverişinin olduğunu kabul ettikten sonra, aynı milletin kendi içindeki bu benzer durumunu niye yadırgayalım?" (Kurnaz, 1997: 312).

Bu etkileşim son asırlara doğru daha da çok hissedilir olmuştur. Kurnaz'a göre bu temayül ve etkileşimin halkın sanat, kültür zevki ve seviyesinin artmasıyla ilgisi vardı. Yani şairler, kendilerini anlayacağına inandığı bu okuyucu kitlesinin ihtiyaçlarına eserleriyle cevap veriyorlardı (Kurnaz, 1997: 312).

Halk şiiri geleneğini sürdüren âşıklar, kendilerine has estetiklerine rağmen divan şiirinden kelime, bazen tamlama, mecazlar ve hatta şekiller almışlardır. Divan, selis, semâi, kalendeiri ve satranç bunlar arasındadır. Ancak şehir kültüründen ve divan edebiyatı tesir sahasından uzakta yaşamış aşiret şairleriyle bir kısım köyde yaşayan şairlerin bu şekilleri kullanmadıkları bir gerçektir (Elçin, 1981: 10).

1. Âşık Tarzı Şiir Geleneği

Âşık tarzı şiir geleneği, halk edebiyatının bir kolu olarak İslamiyet öncesine kadar uzanmaktadır. Sade Türkçe, hece vezni ve koşuk gibi millî unsurlarla şiirler söyleyen ozanlar halkın duygu, düşünce ve yiğitliklerini terennüm etmişlerdir. Şiirin/sözün etkisini artırmak için sazın ilk şekli olarak adlandırabileceğimiz kopuzu kullanmışlardır. Ozanlık, İslamiyet'in kabulü ile bünyesine yeni unsurları da alarak gelişme göstermiştir. Doğal akışı içerisinde muhtevadaki çeşitlenmenin yanı sıra bu geleneğin adlandırılmasında da bir değişim olduğu görülür. Ozanlık geleneği, 16. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş yerini âşıklık geleneğine bırakmıştır (Özdemir, 2011: 1). Köprülü, kökü her ne kadar geçmişe dayansa da âşık edebiyatının 16. yüzyılda inkişafa başladığını ve 17. yüzyılda tekâmülünü tamamladığını belirtir (Köprülü, 1962: 30-31). Boratav da halk şairlerinin 16. yüzyıla kadar keskin çizgilerle belirmediğini, bu yüzyıldan başlayarak halk şiirinin olgunlaşmasının devam ettiğini söylemektedir (Boratav, 2000: 20).

Âşık edebiyatının temsilcileri 16. yüzyıla kadar ozan adını kullanırken 17. yüzyılda bu kelime olumsuz anlamda kullanılır olmuş ve tasavvufun da etkisiyle bu edebiyatın temsilcileri arasında "âşık"* adı yaygınlaşmıştır (Sakaoğlu, 1998: 369).

16. yüzyıl ozanlık geleneğinden âşıklık geleneğine geçiş dönemi olarak kabul edildiği, 20. yüzyıl ise cumhuriyete geçiş dönemine denk geldiği için bu çalışmamız 17, 18 ve 19. yüzyıllarını içine alacak şekilde sınırlandırıldı, mekân olarak da Anadolu coğrafyası esas alındı.

* Bu yazıda *ozan* ve *âşık* terimlerini kullanırken dikkat ettiğimizi; ancak zaman zaman *âşık* yerine *ozan* kelimesini kullanmak zorunda kaldığımızı belirtmek isteriz.

17. yüzyılda âşık tarzı şiir geleneği oluşumunu tamamlamış ve bu yüzyılda en parlak dönemlerinden birisini yaşamıştır. Dilaver Düzgün, bu yüzyılda âşık edebiyatının genişleyip yayıldığını, âşık kahvesi ve fasıl geleneğinin oluştuğunu ve âşıkların divan edebiyatının zevk ve anlayışından büyük oranda etkilendiklerini bildirmektedir. Bu dönemde nitelik ve nicelik bakımından eserlerde bir artış görülür (Düzgün, 2006: 176, 177).

18. yüzyılda sayıca bir çok âşık yetişmesine rağmen geleneği temsil edecek güçlü âşıklara rastlamak zordur. Bu dönemde âşıkların az sayıda şiiri bilinmekte olup muhteva bakımından bu şiirlerde divan şiirinin etkisi belirgindir. Öte yandan bu yüzyılda siyasi tarih açısından önemli olaylar meydana gelmesine rağmen âşıkların şiirlerinde yeterince yer almamıştır (Sakaoğlu, 1998: 383).

19. yüzyıl âşık tarzı şiir geleneğinin en parlak dönemlerindendir. Bu dönemde geleneği temsil eden güçlü âşıklar yetişmiş ve sayıca değerli birçok şiir örneği vermişlerdir. Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine paralel olarak şairler şiirlerinde sosyal, siyasi ve tarihî olaylara da önemli ölçüde yer vermişlerdir (Özdemir, 2011: 1). Divan edebiyatı ile âşık edebiyatı bu yüzyılda birbirlerini etkilemişlerdir. Ancak bu etkileşimden âşık edebiyatı daha fazla etkilenmiş; şiirin dili ağırlaşmış ve halk zevkinin zayıflamasına neden olmuştur (Köprülü, 1962: 526). Bu yüzyılda âşıklar çoğalmış ve yöneticiler tarafından desteklenmiştir. Ayrıca şiirlerin yazıya aktarılması sonucu cönk ve mecmuaların sayısında da artış olmuştur (Düzgün, 2006: 178).

Biz bu çalışmamızda daha önce eserleri yayımlanmış şairlerin şiirleri üzerinde araştırmalar yaparak konumuzla ilgili örnekleri derleyeceğiz. Bu bağlamda bu yüzyıllarda yaşadığı bilinen belli başlı âşıkların* şiirlerini (kitap/divan) taradık ve çok belirgin örnekler almaya gayret gösterdik. Geçmişe ait bu tür genellemelerin zamana, mekâna ve kişiye göre değişiklik göstermesi ve farklılık arz etmesi doğaldır**.

2. Âşık Edebiyatı ile Divan Edebiyatı Arasındaki Etkileşim

Âşık edebiyatı ile divan edebiyatı zannedildiğinin aksine birbirinden tamamen uzak ve birbirine yabancı değillerdir. Hece ölçüsüyle yazdıkları şiirleri divanlarına koyan divan şairleri (Şeyh Galip, Nedim vb.) olduğu gibi, birer halk edebiyatı ürünü sayılan cönklerde ve defterlerde divan şairlerinin şiirlerine bolca yer veren halk ozanlarının olması bu etkileşimi gösterir. Öte yandan divan ve halk şiiri özelliklerini çok iyi bilen, aruz ve hece ölçüsünü birlikte ustaca kullanan şairlerimiz de vardır: Yunus Emre, Niyaz-i Mısrî gibi... Çoğu halk ozanı divan şairlerine ait divanları bolca okumuşlar ve istifade etmişler/etkilenmişlerdir.

Çok dîvan okudum methini yazdım
Sana meyledeli cihandan bezdim

* Çalışmamızda Âşık Ömer, Erzurumlu Emrah, Karacaoğlan, Kâtibî, Kayıkçı Kul Mustafa, Kuloğlu, Seyrânî, Gevherî, Bayburtlu Zihnî, Ruhsatî ve Âşık Sümmânî olmak üzere on bir âşığın eserleri tarandı.

** Her şairi kendi asrının, çevresinin şartları altında ve kendi eserleriyle değerlendirmek en doğru yol olacaktır. Alıntı yaptığımız dörtlüklerde konuyla ilgili kelime ya da kelime gruplarını bold yazı tipiyle göstererek üzerinde durduğumuz konuya dikkat çekmeye çalıştık.

Cihan bağın seyran eyledim gezdim
Gönül seni sevdi güller içinde
Gevherî (Köprülü 1962: 209)

Hatta divan edebiyatı bazı halk şairlerini öylesine etkilemiştir ki bu şairler divan geleneğinde yazdıkları şiirlerini divan şairlerinin şiirleri gibi divan haline getirmişlerdir Bunların başında Âşık Ömer, Dertli, Seyranî ve Sümmanî ve Erzurumlu Emrah'ı sayabiliriz. Hatta Bayburtlu Zihnî tertip ettiği divanını saraya takdim etmiştir.

Hasbıhâli Ömer'in ancak budur ey gonca fem
Sen kalasın belki ben bu derd ile bir gün ölem
Şerhedüp çeşmim yaşın müjgânımı kıldım kalem
***Bir bütün dîvan tamam ettim** seninçün sevdiğim*
Âşık Ömer (Elçin, 1987: 250)

2.1. Divan Şairleri

Âşık tarzı şiirleriyle tanınan şairler divan edebiyatından o kadar etkilenmişlerdir ki örneğin Âşık Ömer aşağıdaki dizelerde şairleri ayırt etmeksizin sayar ve birbirlerine meydan okuduklarını/atıştıklarını söyler:

.....
Bu rub'i meskûnda dört şuarâ var
Her dem birbirine meydan okurlar

*Biri **Abdi, Sabit** birisi **Hayri***
*Biri **Salih** bilmem başkasın gayri*
Ömer her birinin dilleri ayrı
Dördü de defter ü divân okurlar
Âşık Ömer (Elçin, 1987: 70)

2.2.Tür

Âşık tarzı şiir geleneğinde tıpkı divan geleneğinde olduğu gibi Allah'ın varlığı, birliği gibi konuları işleyen tevhit, Hz. Muhammed sevgisini işleyen na't, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesiyle ilgili mersiye, din ve devlet büyüklerini öven methiye türü şiirlere rastlanır. Birçok halk ozanı, konu bakımından kimi divan edebiyatı nazım türlerini şiirinde kullanmış, en azından bunlardan etkilenmiş, şiirlerinde bahsetmişlerdir.

*Çok dîvan okudum **methini** yazdım*
Sana meyledeli cihandan bezdim
.....
Gevherî (Köprülü, 1962: 209)

Sosyal ve kişisel eleştiriye de şiirlerinde yer veren âşıklar hicviye veya taşlama türünde şiirler de söylemiştir. Ayrıca âşıkların divan şiirindeki gibi lügaz ve muamma türünde şiirleri de vardır. Tüm bu türlere ait örnekler vermek konuyu çok uzatacağı için 18. Yüzyılın son dönemlerinde yaşamış halk ozanlarından Sümmânî'ye ait bir örnekle (muamma) yetineceğiz.

Muamma, genelde kıt'a veya gazel nazım şekliyle yazılan; bir mahlas, isim veya Allah'ın isim ve sıfatlarından birini bilmece şeklinde soran manzume türüne verilen addır. Şair, aşağıdaki gazelinin matla' beytinde muamma soracağını söyleyip takip eden beyitlerde cevabı çeşitli yönlerden tarif eder ve makta' (son) beytinde tam cevabı verir. Bu bazen ipucu vermek şeklinde de olabilir. Bu muammada cevabın Allah'ın güzel isimlerinden biri (Hâlık) olduğunu görürüz (Poyraz, 2012: 263).

Muamma (gazel divanî şeklinde)

fâ i lâ tün / fâ i lâ tün / fâ i lâ tün / fâ i lün
*Bir **mu'ammâ** söyledim ki mevlid-i fermânda var*
Müstezel maksûda yeter sâhib-i gürânda var

Bazıda var bazıda yok tesdik et hilaf değil
Zâhire söylenir ammâ mevcûd-ı pinhânda var

Gâh zeminde gâh semâda gezmesi mümkün değil
Nice iki dili bilir yeni dü lisânda var

Herkesi seyrâne değil gayret-i himmet için
İsmi vardır cismindedir şekli her mekânda var

İsmini bilir herkes cismini görmüş değil
*Sümmânî **Hâlık** deseler hakkında ezel hânda var*
Sümmani (Erkal, 2007: 381)

2.3. Nazım Şekilleri ve Aruz Vezni

Bu yazının asıl konusu şekil incelesi* olmamakla birlikte bazı ozanlar divan edebiyatı nazım şekilleri ve aruz vezniyle de ilgilenmişler, aruz vezniyle bazı nazım şekillerini denemiş ve kimi manzumeler vücuda getirmişlerdir. Kimileri de böyle şiirler yazıp söylemese de bunların adlarından şiirlerinde bahsetmişlerdir.

Emrah basalı kişver-i Rûm içre ayağın
*Fehm etti **gazel veznini** Türk'ün şuarâsı*
Erzurumlu Emrah (Ural, 1984: 162)

* Geniş bilgi ve örnekler için bkz.: Kurnaz, 1997; Dilçin, 1999; Poyraz, 2012.

Ozanların hece ölçüsünün dışında aruz veznini kullanmalarının sebepleri "Hecenin monotonluğundan kurtulmak, çağdaşlarından geri kalmamak, devrin modasına uymak" şeklinde sayılabilir. Bu tür şiirler teknik bakımdan divan şairlerinin eserleriyle kıyas kabul etmez. Bilgi birikiminin eksikliği, ozanların gerekli şiir tekniği bilgisine sahip olmayışı bazı kusurları da beraberinde getirmiştir (Rayman, 1997:49).

Çoğu ozanın aruz vezniyle söylemiş olduğu şiirler divan şiiri tarzında yaptıkları denemelerden başka bir şey değildir. Bu yüzden âşıklar, divan edebiyatının şekilleriyle verdikleri eserlerini sağlam zeminlere oturtamamışlardır.

Cem Dilçin, halk şairlerinin kullandığı bu biçimlere "aruz ölçüsüyle yazılan halk şiiri nazım biçimleri" adını vermektedir. Bu bağlamda divan/divani, semai, kalenderi, selis, satranç, vezn-i âher olmak üzere altı nazım şekli sayar. Bu nazım şekillerinin ortak özelliği aruz vezniyle yazılmalarıdır. Buradaki her nazım şeklinin kendine özgü belirli bir aruz kalıbı ile yazılması ise ayırt edici özelliği olarak karşımıza çıkar. Bu biçimler yalnız ölçülerine göre değil bazen ezgileri de dikkate alınarak adlandırılır (Dilçin, 1999: 354-366).

3. Metin-Bağlam İlişkisi

Şiirde metin kadar bağlam da önemlidir. Bir edebiyat terimi olarak bağlam; divan şiiri açısından düşünüldüğünde, şiirin bütününden çok mısra ya da beyitte kullanılan kelimelerin tek başlarına değil; birbirleriyle ilişkileri içinde, yaptıkları çağrışımlar, ifade ettikleri anlamlar, üstlendikleri işlevler açısından değerlendirilmeleri demektir. Mısra ya da beyti kuran kelimeler, mısra ve beyit içinde kullanıldıkları genel bağlam ile anlam kazanırlar.

Mana ise, eski şiirimizde söz konusu şiir terimi olarak kullanımının dışında; ruh, can, öz, cevher, sır, amaç, gerçek, neden, hüküm, karar vb. anlamlarda da kullanılmaktadır. Bütün bu anlamlarını dikkate aldığımızda sözcüğün esas olarak içe yönelik, içle, asılla, özle bağlantılı olduğunu görürüz (Mengi, 2000: 31).

Tam da burada Malinowski'nin "Bağlamdan yoksun metin ölüdür." sözünü, Alan Dundes'in "Bir kişi herhangi bir halk bilgisi ürününü; dokusu(texture), metni(text) ve metnin içinde oluştuğu çevre ve şartlar (context) itibarıyla tahlil edilebilir." tespitini (Ekici, 1998: 26) bir kez daha hatırlamak gerekir.

Agah Sırrı Levent, divan edebiyatının anlam derinliğini ve çevreyle münasebetini şöyle anlatır:

Her edebiyat, kendi devrinin bir tefekkür bir tahassüs ve tahayyül kâinatıdır. Kendi devrinin hususiyetlerini, zevklerini san'at telakkilerini, hurafelerini, itikatlarını, hakikî ve bâtıl bütün bilgilerini taşır. Divan edebiyatımız da hayatla alakası ne kadar az olursa olsun cemiyet hayatının seyrini takip etmekte, onun akislerini taşımaktadır. Divan edebiyatı, mücerret mefhumlar ve mazmunlarla doludur. Böyle olmakla beraber bu mücerret dediğimiz mefhumlar ve mazmunlar o devre ait akidelere, bilgilere ve kanaatlere telmih ve işaret eder. İşte divan edebiyatını anlamak için bütün bunların taalluk ettiği ve temas ettiği bilgilere itikatlara ve o günkü cemiyetin hayat şartlarına vakıf olmak lazımdır. Görülüyor ki Eski Edebiyatta anlaşılmayan cihet, yalnız kelimelerin bugün için

bize yabancı olması değil, belki aksettirdiği hayatın ve taalluk ettiği mefhumların bizden uzaklaşmış bulunmasıdır (Levent, 1984: 7-8).

Walter Andrews, divan şiirinin söz dağarcığını izah ederken şu tespitte bulunur: Osmanlı lirik şiirinin en göze çarpan özelliklerinden biri kapladığı semantik alanın çok sınırlı oluşudur. Bu şiir geleneğine ilişkin gözlem yapanlar genellikle şu konuda görüş birliği içindedir. Belirli mazmunlar, kelimeler, karakterler, sahneler ve nesneler hemen hemen her şiirde tekrarlanır." (Andrews, 2008: 53).

Gibb'e göre ise bu durum şiiri sıkıcılığa götürür ve bu şiirin en büyük kusurudur: "Bu şiir bir hayli uylaşımsaldır. Mazmunlar adı verilen klişeleşmiş sözlerle doludur; ay yüzlü, servi boylu, lâl dudaklı, bu şiirin ta en başından itibaren bıktırıcı bir şekilde tekrarlanır durur. Aynı şekilde klişeleşmiş çağrışımlar adını verebileceğimiz şeylere de çok sık rastlanır. Bülbül anıldığı zaman gülün de pek uzaklarda olmadığından emin olabiliriz (Andrews, 2008: 53; Gibb, 1900-C.2: 28-29).

Andrews, bu konuda Gibb gibi düşünmez ve divan şiirinin anlam derinliği konusunda ulaştığı yere hak ettiği kıymeti verir: Osmanlı lirik şiirleri, temel söz dağarcığı, mazmunlar ve yansıttıkları ortamlar bakımından sosyal hayatın olası tüm sokalarına dalmış değildir, büyük bir çeşitlilik sergilemez. Bunun yanında şu noktada da geniş bir görüş birliği vardır: Şiirlerin sınırlı semantik yüzeyi bu geleneğin yalnızca bir boyutudur. Oysa divan şiirinin bir başka boyutu daha vardır: Şiir kimyasının sınırlı sayıdaki unsuru öylesine büyük bir hüner ve ustalıkla bir araya getirilmiştir ki çoğu zaman insanı şaşkına çeviren bin bir anlam inceliği, müthiş bir anlam zenginliği ortaya çıkar. Bu da söz konusu sınırlı dünyada şairin tüketemeyeceği zenginlikte bir söz sanatları hazinesi bulmasını ortaya çıkarır (Andrews, 2008: 53-54).

Andrews, Ali Nihat Tarlan'ın "Şeyhi Divanı'nı Tetkik" eseri ile başlayan birçok değerli tematik incelemeyi de bu yönden kıymetli bulur ve teşvik eder. Divan şiirinde bir şairin şiir dünyasına özgü bütün nesneler ve kavramlar, bunların her birinin öteki nesne ve kavramlarla ilintili olması sonucunu ortaya koymuştur (Tarlan, 2008: 53).

4. Kelime Kadrosu

Halk şairlerinin divan edebiyatında kullanılan birtakım terimler yerine bunların Türkçelerini kullanmaları bu etkinin tespitini zorlaştırsa da kelime kadrosuna daha dikkatli bir nazarla bakıldığında, ne derece divan şiirin etkisinde oldukları açıkça görülür: âh u zâr, akıl, âlem, aman, âşikâr, âşık, avaz, bâde, baha, bahar, bahçe, Bârî, belâ, beyt, bûse, bülbül, câm, cân, cehd, cihân, cümle âlem, cünûn, çeşm, çile, dem, dest, devr-i âlem/ devr-i zaman, dibâ, dilber, divan durmak, divan okumak, divan yazmak, dünya, dürr, ebru, ecel, el, felek, ferman, fidan, figan, firkat, garip, gayri, gevher, gonca, gurbet, gül, gülgün (gülgûn), hal, hasret, hâr, hile (âl), Huda, hûn, hûb, huri, ikrar, kalem, kandil, kasd, keder, kem, keman, kemlik, kıyamet, mah-cemal, mahzun, mâyil, mecnûn, medh, mehenk, menzil, Mevlâ, muhabbet, nasihat, nergiz, pervane, rakip, rüsva, safa, salâvat, saray, seher, selam, selvi (servi), ser, serdar, sevda, seyran, sıfat, sıla, sır, sine, sim-gerdan, sultan, sümbül, şah, Şam, şeker, şirin, tac, taht, tel, temren, viran, vird, yaman, yar, zalim, zâr, zat, zülüf (zülf) vb.

5. Dil ve Üslup

Âşıklar, şiirlerinde en çok Türkçe kelimeler kullanmakla birlikte Farsça ve Arapça kökenli kelimeleri hatta tamlamaları kullanırlar. Şiirlerde kullanılan yabancı terkipler çoğunlukla Farsçadır ve divan şiirinde bolca gördüğümüz terkiplerdir: tiğ-ı müjgân, âb-ı kevser, çeşm-i giryân, bad-ı sâbâ, ehl-i hüner, Dar-ı İslâm, halife-i rûy-ı zemîn, var-ı dünya, ilm-i Kur'an, şeri'at-ı garra, mâh-ı Muharrem, deşt-i Kerbelâ, ehl-i hâce, gül-i rânâ, nutk-ı nasihat, eş'ar-ı aşk, çâr-ı yâr, yâr-ı gâr vb. Ayrıca dinî ve tasavvufi terminolojiye ait bir çok terim kullanmasının yanında kimi zaman ayet ve hadislerden alıntı da yaparlar (lem yezel, nahnü, ev ednâ, kâbe kavseyn, Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ Zülfikâr vb.).

Âşıklar, atasözü ve deyimleri şiirlerinde ustaca kullanmışlar ayrıca divan şairlerinin kullandığı tenasüp, tezat, mübalağa, teşbih, teşhis, mecaz, telmih, tekrir, tecrid, idmac, tevriye, iktibas, irsal-i mesel, kinaye, hün-i ta'lil gibi belli başlı edebi sanatları şiirlerinde uygulamaya çalışmışlardır.

6. Mazmun, Mefhum ve Hayaller

Çok yaygın bir ifadeyle şiirde ima yollu anlatım olarak tanımlanan *mazmun*, divan şairleri için duygu ve düşüncelerin ifade edilmesinde en önemli yollardan biridir, aynı zamanda sanatlı ve mazmunlu söyleyiş ve mazmunlardaki özgünlük şairler için bir ustalık göstergesidir. Mazmun kelimesi lügat ve ansiklopedilerde farklı anlamlara işaret etmiş ve dolayısıyla mazmun etrafında birçok farklı tanım ve anlayış oluşmuştur (Poyraz, 2013: 808).

Ali Nihad Tarlan'ın divan şairinin başarısıyla ilgili olarak yaptığı tespit şöyledir: "Divan şairinin başarısı son derece dar ve muayyen sahaya en orijinal hayat safhalarını, tabiat manzaralarını koymalarındadır. Eğer bu şairleri sathi bir nazarla okuyup geçersek hiç bir şey anlayamayız. Orada her kelime ayrı bir mânâ ifade eder. Ya bu mânâ hendesî bir tezahürdür, ya gizli bir mazmundur, ya bir tabiat manzarasını tasvirdir, ya bir an'aneye temastır, ya bir tevriye sanatı ile bize ikinci bir hayal ufku açar. Fakat bunlar birer kelime ile işarettir. Çünkü bunlar beytin içine sığacaktır, aruzun ölçüsüne girecektir. Roman yazmıyor ki istediği gibi dökülsün saçılsın; mensur şiir yazamaz ki aruzun ölçüsünden kurtulsun." (1990: 74).

Gerçekten de divan şairi, dar bir alanda, çok fazla kuralı olan bir sanat icra etmiş, sayfalar dolusu duyguları, düşünceleri birkaç beyit içinde dile getirme başarısını göstermiştir. Bu başarıya kelimeleri sadece sözlük anlamlarıyla kullanarak ulaşan şair, her kelimeye farklı farklı misyonlar yükleyerek divan şiiri geleneğinin belirlediği -bazen şairin kendisinin de keşfettiği- orijinal semboller, imajlar ve mazmunlar ışığında hedefine ulaşmaya çalışmıştır. Bunların yanı sıra birkaç kitapta mazmun için "klişe söz" veya "klişeleşmiş mecaz" ifadeleri de kullanılmıştır (Karaalioğlu, 1983:483; Onay,1996:56; Dilçin, 1983:437).

Biz bu çalışmamızda mazmunu, en basit anlamıyla divan şiirinde kullanılılan kalıp/klişe ifade anlamında aldık ve öyle uyguladık.

Muhteva bakımından özellikle gazellerde divan şiirinin işlenen en önemli konusu olan aşk (âşık-mâşuk-rakip) benzer anlatımlarla halk ozanlarının (âşıkların) şiirlerinde de bol bol karşımıza çıkar.

Genel olarak baktığımızda ozanların şiirlerinde aşkın yüceliği, sevgilinin tasviri ve âşığın durumu ve bunların ele alınışı ve işlenişi divan şiiri ile benzerlik arz eder:

Siyah zülfün misk ü amber kâkülün
Bölünmüş gerdandan bele düşüptür
Sümmânî (Rayman, 1997: 189)

Yitirdim Leylâyı ben bir Mecnûnum
Yıllar var terk etmez âh u zâr beni
Sümmânî (Rayman, 1997: 165)

Hasbıhâli Ömer'in ancak budur ey gonca fem
Sen kalasın belki ben bu derd ile bir gün ölem
Şerhedüp çeşmim yaşın müjgânımı kıldım kalem
Bir bütün dîvan tamam ettim seninçün sevdiğim
Âşık Ömer (Elçin, 1987: 250)

Halk ozanları, divan edebiyatının etkisinde kalmış ve bu edebiyata ait mazmun, mefhum ve hayalleri kullanmışlardır. Ancak bu etki, birçok iç ve dış unsurda âşıklara mahsus bir üslup içinde kendini göstermiştir.

1. Aşk: Edebiyatta, âşığın birçok belalara düşmesine sebep olan aşk, âşığa kanlı gözyaşları akıttırır, uykusunu kaçırır, yüreğini yaralar, âh çektirir, belini büker, yay (keman) eder, içten içe zehirler ve onu deli eder (Pala, 1995: 53-54).

Hûb cemâlin görüp divâne oldum
Beni mecnûn etti sevdan efendim
Cemâlin şem'ine pervane oldum
Atarım kendimi nâra efendim
Erzurumlu Emrah (Ural, 1984: 93)

*Bir **derdimi** açsam gülşen bağına*
*Bülbüller **zâr edip** gül **ağlar** bana*
*Başım alıp düşsem **Mecnûn** dağına*
*Vahşiler dem çekip **hûn ağlar** bana*
Erzurumlu Emrah (Ural, 1984: 47)

Bülbülüm uğrattım hâre gülümü
Neye sunsam eriştirmem elimi
El kahrından doğrultamam belimi
Büküldü bu kaddim keman oldu gel
Gevherî (Köprülü, 1962: 210)

Hey ağalar bir od düştü bağrıma
Bir âh çeksem derya dağı yandırır
Garip bülbül konar gül budağına
Bülbülün feryadı dağı yandırır
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 602)

Rûz u şeb fikrimiz sevgili yârda
***Ciğer kebap oldu** hasret-i nârda*
Bu garip bülbülün evvelbaharda
Muradın almağa güle gelmiştir.
Kâtibî (Köprülü, 1962: 1)

2. Mâşuk (Sevgili): halk şiirinde sevgili genel anlamda, divan şiirindeki özellikleri taşır. Sevgiliyle eş anlamlı olarak; dilber, dost, huri, leyla, melek, selvi boylu, sultan, yar, zalim, dürr-i mah gibi ifadeler kullanılır. Divan şiirinin baş kişisidir, genellikle sevgili vefasızdır (bî-vefa dilber) ve can yakıcıdır (Pala, 1995: 479-480)**:**

Bülbüle işaret olsa gülünden
Elfaz ve mâniler söyler dilinden
Hercayi bî-vefa dilber elinden
Zehir nûş eyleyip kanarsın, gönül
Kuloğlu (Öztelli, 1974: 304)

Bülbülün durağı güldür ezelden
Vefâ gelmez imiş değme güzelden
Ağlayı ağlayı çıktım gözlerden
Kerem eyle gönül gel vazgelelim
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 497)

Kerem eyle şimdi canım tendedir
Kıymetin bilmez bir yâre bendedir
Sümmânî (Rayman, 1997: 180)

Kimisinin gönlü kaşları yayda
Yoktur vefaları bulmadım fayda
Daim andelîbin işi şeydada*
Kırmızı güllerin hârı semtine
Gevherî (Köprülü 1962: 228)

3. Sevgilinin Güzellik Unsurları: Divan edebiyatında olduğu gibi genelde ağız, dudak, ben, boy, göz, kaş, kirpik, yüz, yanak vb. sevgilinin güzellik unsurlarındandır (Tolasa, 1973: 152-294).

3.1. Ağız, dil, dudak: Sevgilinin ağzı, dili ve dudağı (leb) şekil bakımından goncaya; konuşmasındaki tatlılık yönüyle şekere, şerbete, zülâle, bala benzetilmiş ya da bu özelliğe sahip olduğu söylenmiştir. Zülâl ve leb kelimeleri dudaklar yerine kullanılır (Tolasa, 1973: 251-257).

Oğlan benim ile yatmak m'istersin
Zülâl dudaklardan tatmak m'istersin
Akşam yatıp sabah kalkmak m'istersin
Var git oğlan burda konuk eğlenmez
Karacaoğlan (Sakaoğlu 2004: 457)

Hakikatli yârsın bilirsin hâlden
Hudâ ayırmasın sen servi daldan
Söyledikçe sözün tatlıdır ***baldan***
Âb-ı zülâl *akar* ***dilinden*** *senin.*
Kâtibî (Köprülü, 1962: 10)

Zeyn olur açılır dört yanı lâle
Irmakları benzer ***âb-ı zülâle***
Kâtibi der şu cihanda oluna
Şükür Hakk'a şimdi sözü dağların.
Kâtibî (Köprülü, 1962: 7)

3.2. Boy: Sevgilinin boyu, kad ifadesiyle divan edebiyatındaki gibi fidana ve selviye benzetilmiş, sevgilin boyu ve yürüyüşü için serv-i revan gibi ifadeler (Pala, 1995:477-478; Tolasa, 1973: 251-257) aynen ödünç alınmıştır.

* Andelip: bülbül

Şimdi kömür gözlüm çıkar
Çıkar da yollara bakar
Âşıkın odlara yakar
Boyu serv-i revan şimdi
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 442)

3.3. Göz, Kaş: Sevgilinin güzelliğinin temerküz ettiği en önemli unsuru onun gözüdür. Divan edebiyatında olduğu gibi çeşm, hûnî olarak ifade edilmiştir. Sevgilinin gözleri en çok ceylanın gözlerine benzetilir, ceylan ya da gazal ifadesinin karşılığında halk şiirinde ceran ifadesinin tercih edildiğini görüyoruz. Kaşlar da yine divan edebiyatındaki gibi şekil olarak kemana, kaleme, yaya, hilâle, lam elife benzetilmiştir (Tolasa, 1973: 181-190).

Hûnîdir gözlerin, kaşların hilâl
Bu hasta gönlüme leblerin zülâl
Binde bir görmedim, ben böyle cemâl
Acaba Yusuf-ı Ken'an mıdır bu
Kuloğlu (Öztelli, 1974: 328)

Barçın Yaylası'nda bir güzel gördüm
Kaşları hilâl gözleri cerandır
Yanaklarında al al gülleri var
Dili bülbül kendisi bir şahandır
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 598)

Sana derim sana kaşı kemanım
Büküldü kametim geçti zamanım
Gidiyorum yedi benli ceranım
Yârim gitti deyi yürek dağlama
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 388)

Kaşların benzettim ilâm elife
*Yaktı yüreğimi tuttu yalıfe**
*Kallemiş mi döktün kara zülüfe***
Kara zülüf burcu burcu kokuyor
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 615)

* Yalıf: alev.
** Kallemiş: güzel bir koku.

3.4. Bakış: Sevgilinin bakışı divan şiirinde olduğu gibi mestanedir, üzerinde çok durulan, çok ehemmiyet verilen sevgiliye has bir hareket, bir manalı yan bakıştır. Divan şiirinde daha çok gamze şeklinde geçen kelime halk şiirinde fazla rağbet görmemiştir (Tolasa, 1973: 196-204). Sevgilinin bakışı Mısır hazineleri kadar değerlidir.

Kıbleyedir çeşmesinin akışı
Bülbüle hoş varır gülün kokuşu
Mısır hazinesi değer bakışı
Top zülüflü güzeli var bu çölün
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 572)

Dile muradını Hak'tan
Cümlemiz var etti yoktan
Bülbülün arzusu çoktan
Güle, mestane bakışlım
Kuloğlu (Öztelli, 1974: 336)

3.5. Saç: divan ve halk şairlerinin en çok kullanılan, tahayyül ve tasavvura konu edilen maddesi diyebiliriz. Genellikle saç şekil ve koku yönüyle ele alınmış; zülüf, sırma, tel, sümbül, misk ü amber, menekşe (benefşe) olarak teşbih ve mecazlara konu edilmiş (Tolasa, 1973: 152-178), bağlanması bakımından top gibi olduğu söylenmiştir.

Karac'Oğlan yâr köyünden gelirim
Eğlenirim dost yanında kalırım
Ben yârimi kokusundan bilirim
Zülüfleri misk ü amber yağlıdır
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 598)

Gönül özler yârin yüzün görmeye
Can arzular visaline ermeye
Sevdiğin göğsüne yüzün sürmeye
Benefşesi anber gibi kokmasa
Kuloğlu (Öztelli, 1974: 297)

Kıbleyedir çeşmesinin akışı
Bülbüle hoş varır gülün kokuşu
Mısır hazinesi değer bakışı
Top zülüflü güzeli var bu çölün
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 572)

Divan şiirinde olduğu gibi saç Huten miski gibi kokar (Tolasa, 1973: 170-172):

Serv-i nâzım ne aceb sîm bedendir
Letâfet bağında berk-i semendir
Siyah kâküllerin misk-i Huten'dir
Hâl-i Hindûların dönmüş fülfüle
Gevherî (Elçin, 1998: 48)

3.6. Ben (Hâl): Daha çok renk ve koku bakımından ele alınan ben, âşığın gönlünü alan güzellik unsurlarındandır (Tolasa, 1973: 232). Bu güzellik unsuru, bir önceki dörtlükte hal, aşağıda ise ben şeklinde geçer.

*Yüzünde hâramî **benler** saçılmış*
Yâr ise cân ister kulundan senin
Sümmânî (Rayman, 1997:236)

3.7. Kirpik: Kirpik, şekil olarak elife, lam elife, kancaya, oka benzetilmiş, güzel bakışın tamamlayıcı öğesi olarak yan ve etkileyici bakışı temsil etmiştir (Tolasa, 1973: 204-205). Bu bakış, aşığın aklını başından alır.

Her nerede görsem karşıma çıkan
Aklı baştan alıp evimi yıkan
Yıkıp kirpiklerin bir hoşça bakan
Humarlanmış ala gözler süzgündür
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 609)

3.8. Yüz: divan edebiyatındaki gibi sevgilinin yüzü, tek değil, mürekkeptir; yüzdeki diğer güzellik öğelerini de içinde barındırır. Genellikle yüz, cemal sıfatı ile tavsif edilir ve mah/aya benzetilir (Tolasa, 1973: 206-218).

*Salavat getirsin **cemalın** gören*
Bakışın turna da sekişin ceran
Uğradığın yeri edersin veran
Bülbül has bahçada gülinen oynar
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 581)

3.9. Yanak: Divan edebiyatın da olduğu gibi yanak, şekil bakımından kırmızı güle benzetilmiştir (Tolasa, 1973: 218-219).

Barçın Yaylası'nda bir güzel gördüm
Kaşları hilâl gözleri cerandır
Yanaklarında al al gülleri var
Dili bülbül kendisi bir şahandır
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 598)

4. Âşık: Gönül ülkesinin padişahı olan sevgilinin kulu ve kölesidir. Bazen gönül mecaz-ı mürsel yoluyla âşık yerine kullanılır. Divan şiirinde olduğu gibi burada da kuşa benzeyen gönül, yaralı, coşkulu, üzüntülü ve dertlidir (Pala, 1995: 52; Tolasa, 1973: 309-410).

Bülbüle işaret olsa gülünden
Elfaz ve mâniler söyler dilinden
Hercayi bî-vefa dilber elinden
Zehir nûş eyleyip kanarsın, ***gönül***
Kuloğlu (Öztelli, 1974: 304)

Giderim şu yerde durmazam, derdim
Akıbet zahmanın terkini verdim*
Bülbülün ötüşün ben anda gördüm
Güllere düşürdün gönül sen beni
Kuloğlu (Öztelli, 1974: 350)

Yâr uğruna her türlü eziyete katlanan âşık, canını dahi feda edebilir. Yeter ki sevgilinin gönlü onda olsun, sevgiliyi görebilsin. Bülbül gibi sevgilinin dalına konar, ah u zar eder. Sevgilinin kirpikleri sinesini deler geçer. Âşık, Mecnun gibi aklını dahi feda edip dağlarda gezmeye razıdır. Sevgilinin etrafında pervane gibi dönmeye, mum gibi yanmaya hazırdır (Pala, 1995: 52; Tolasa, 1973: 309-410).

Hasbıhâli Ömer'in ancak budur ey gonca fem
Sen kalasın belki ***ben bu derd ile bir gün ölem***
Şerhedüp çeşmim yaşın, müjgânımı kıldım kalem
Bir bütün dîvan tamam ettim seninçün sevdiğim
Âşık Ömer (Elçin, 1987: 250)

Yüküm gamdır gam alırım satarım
Pervâneler *gibi* ***yanar tüterim***
Kıyâmette yakasını tutarım
Vermesin hoyrata güllerimizi
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 434)

Yine bahar oldu açıldı güller
Figana başladı yine bülbüller
Başka bir hal olup açtı sümbüller
Âşıkların del'olduğu zamandır
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 599)

* Zahm: yara anlamına gelir, zahman çoğuludur.

Gönül aşk atına bineldenberi
Muhabbet menzilin alagelmiştir
Pervâne-veş şem'a yanaldanberi
Benzimiz sararıp solagelmiştir.
Kâtibî (Köprülü, 1962: 1)

Divan şiirinde olduğu gibi pervane-mum mazmununda pervane âşığı, mum sevgiliyi sembolize eder (Onay, 1996 : 397; Pala, 1995: 509).

Bir adam hasmını utandıramaz
Elde külliyetli var olmayınca*
Pervane şem'ini uyandıramaz
Başta sevdâ kalbde nâr olmayınca
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 382)

Eğer miskin, eğer gedâ
Dosta canı eder fedâ
Pervaneler gibi od'a
Yanan yiğide aşk olsun
Kuloğlu (Öztelli, 1974: 342)

Asıl sermayemiz bir avuç toprak
Âşinâsın sen bu sırra sevdiğim
Pervane şem'inin nârına müştak
Bile bile yanar nâre sevdiğim
Seyranî (Kasır, 1984: 147)

Âşık-mâşuk birlikte veriliyorsa ya daha önceki dörtlüklerde olduğu gibi pervane-şem ya da aşağıdaki dörtlüklerde olduğu gibi bülbül-gül mazmunu ile verilir ki bu mazmun şiirde en çok sevilen ve kullanılan mazmundur. Burada gül sevgiliyi bülbül âşığı sembolize eder (Onay, 1996 : 146; Pala, 1995: 97).

Sabahtan uğradım turnaya kaza
Güle bülbül konmuş eder âvâze
Aman Mevlâ'm aman kasdetme bize
Ayırma bülbülü gülünden felek
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 471)

* Külliyetli var: fazla varlık, mal-mülk zenginliği

Eller yaylasına göçtüğü zaman
Bülbül gülden ben yârimden ayrıldım
Dilim söyler amma gözlerim ağlar
Bülbül gülden ben yârimden ayrıldım
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 486)

Yazın geldiğini nerden bileyim
Bülbül dikendedir güller daldadır
Eyyub'un teninden iki kurd kalmış
Biri sar'ibrişim biri baldadır
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 596)

Halk içinde bir gedâyım
Halimce ruha gıdayım
Kuloğlu, bülbül gibi dâyim
Kokmağa güller gözedir
Kuloğlu (Öztelli, 1974: 345)

Bu dünya ezelden fânidir fâni
Kara yerler altı derya ummanı
Bülbüller efganda güller seyrânî
Bülbül ötmesinden gül incinür mü
Gevherî (Köprülü 1962: 217)

Hayal hayal oldu şu bizim eller
Dostun bahçasında açıldı güller
Her sabah her sabah öter bülbüller
Aşkı bu serime kondu gidiyor
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 615)

Yiğit olan yiğit dağdır kaledir
Sevmeyin çirkini başa belâdır
Bülbülün feryadı gonca güledir
Takının güzeller gülde neler var
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 583)

5. Rakip (Ağyar): Divan şiirinde âşık-sevgili ikilisi arasında âşık ile yarışan ve ona ortak olan kişidir. Şiirimizde daima aşağılanan ve çaresiz bir şekilde vasıflandırılan âşık, daima sevgilinin yanında olmak ister ve araya giren kötü rakibe beddua eder (Pala, 1995: 446; Tolasa, 1973: 416-424).

Rakip aşk üçgeninde daima ortalığı karıştıran kişidir. Aşağıdaki beyitte bu üçgen gül-bülbül-hâr mazmunu ile karşımıza çıkar. Diken anlamındaki hâr, rakibi temsil eder (Pala, 1995: 23, 446; Onay, 1996: 403).

Konarsan güle kon, dikene konma
Eski düşmanların dost olur sanma
Açıp o göğsünü hâra dayanma
Rakiplerin kasdı canadır, bülbül
Kuloğlu (Öztelli, 1974: 303)

Ey bağban senden bir sualim var
Bu güller yanında hârın aslı ne
Çekerler bülbüller derd-ü belâyı
Ağyara yâr olur yârin aslı ne
Gevherî (Köprülü, 1962: 213)

Bahar oldu düştük dile
Sen de efgan eyle bülbül
Hâr elinden gonca güle
Şikâyetin söyle bülbül
Âşık Ömer (Elçin, 1987: 44)

Ya da bazen bülbül-gül mazmununun rakibi temsil eden unsuru zağ (karga) olur.

Açıldı aşkın ummanı şeddime kur bağını
***Zağ** bilmez gülün kadrini bülbüle ver tağını*
Bir değerli töhmet ile bozaram zevrağını
Gametin tarumar edip gaddin büken mendedir
Âşık Şenlik (Aslan, 1992: 80)

***Zağ** eder gülşenin kesb-i havâsın*
Garib bülbül çeker matem ü yasın
Nâhak melâmet-i cismin libasın
Atışmış anınçün pare pare gül
Âşık Ömer (Köprülü, 1962: 275)

6. Aşk Mekânı: Divan şiirinde olduğu gibi sevgilinin gezdiği mekânlar olarak çemen, bağ, bahçe ve gülistan zikredilir (Tolasa, 1973: 416-424).

Yavru bülbül garib garib öticek
Gül yerine şimdi sümbül biticek
Yârim ile seher yerde yatıcak
Çemen ver hey güzel Allah çemen ver
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 594)

Sevdiğim oturmuş halılar dokur
Veran bahçalarda bülbüller şakır
Ne İstanbul koydum ne Diyarbakır
Aceb sevdiğimin eşi var m'ola
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 385)

Her demde olursun güzelin kulu
Niçün ağladırsın Hüdâ bülbülü
Seherde açılmış kırmızı gülü
Yâr bahçesi gayet şirindir, gönül
Kuloğlu (Öztelli, 1974: 306)

7. Kokularla İlgili Mefhum ve Mazmunlar

7.1. Misk, Amber: Misk, Asya'nın yüksek dağlarında yaşayan bir cins ceylanın erkeğinin karın derisi altındaki bir bezeden çıkarılan güzel kokulu maddedir, müşg olarak da şiirlerde geçer. Amber ise (aslı anber) ada balığının bağırsaklarında toplanan yumuşak, yapışkan ve misk gibi güzel kokan, külrenginde bir maddedir (Devellioğlu, 2001: 33, 653), açık istiare yoluyla, güzellerin saçı yerinde de kullanılır.

Karac'Oğlan yâr köyünden gelirim
Eğlenirim dost yanında kalırım
Ben yârimi kokusundan bilirim
Zülüfleri misk ü amber yağlıdır
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 598)

Karac'Oğlan der bulandım
Misk olup aşka boyandım
Cevrin boyasına kandım
Sevdiğim şehrî güzeli
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 447)

Divan şiirinde olduğu gibi sevgili saçına misk kokusu sürer ya da sevgilin saçı misk gibi kokar.

Hecine de Karac'Oğlan hecine
Dostum misk çalınmış siyah saçına
Süzülmüş de bir kadehin içine
Şeker midir şerbet midir bal mıdır
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 606)

Yavru keklik gibi oynar eğlenir
Mis(k) kokulu yağlar ile yağlanır
Sabah akşam türlü yazma bağlanır
Eğip geçer yeşil başın sevdiğim
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 494)

Eğer soysuz olup yaman çıkarsa
İçi beni dışı eli yakarsa
Yanına varmadan ağzı kokarsa
Bir okka misk bir yük ıtır ilâzım
Ruhsatî (Kaya, 1999: 246)

7.2. Ûd, Gülâb (Gülsuyu): Ûd, ödağacıdır (yanarken güzel koku veren bir ağaç) (Devellioğlu, 2001: 1116), Sevgili için layık görülen güzel kokulardan biri de gülden üretilmiş gülsuyudur.

Halvet-i hâsı münevver eyledi ol sîmber
Pâyine indi yere ta'zîm içün gökten kamer
Tâk-ı erbûsun görüp vardı rükû'a her kemer
Ûd ü anber yaktı hammâm içre âhından şerer
Câmeler hayran olup üstüne saçtılar gülâb
Âşık Ömer (Köprülü, 1962: 369)

8. Sevgilinin Memleketi (kûy-ı cânân/ kûy-ı yâr): Sevgiliye ait ve onun bulunduğu bir yer olması bakımından kûy, divan şiirinde çokça kullanılan bir mazmundur (Tolasa, 1973: 300).

Hak için ey sabâ kûy-ı cânâna
Eser isen gülizara dokunma
Bir mûyi sarsılsa sarsılır canım
O kâkül-i müşgibâre dokunma
Erzurumlu Emrah (Ural 1984: 48)

9. Bâd-ı saba: Sevgiliden haber getiren ve sevgiliye haber götüren bir postacı olarak sabah rüzgârı divan şiirinde olduğu gibi halk şiirinde de kullanılır: (Pala, 1995:458; Tolasa, 1973: 482-484).

Bâd-ı sabâ sana bir ifâdem var
Götür bu nâmemi dildâre söyle
Dahi sabretmeye kalmadı mecal
Götür de yüz yâ yüz izhâre söyle
Sümmânî (Erkal, 2007: 171)

Bad-ı saba selam söyle o yâre,
Ya gelsin ya gidek o diyare biz,
Kâtip arz-ı hâlim yaz ki canana,
Ayrılalı düştük ah u zare biz.
Bayburtlu Zihni (Baba, 2009: 69)

Bâd-ı saba selam eyle o yâra
Pek göresim geldi ellerimizi
Gönül arzu çeker ama ne çare
N'ideyim tutan var yollarımızı
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 434)

Bâd-ı sabâ, İslambol'a varırsan
İşte Cezayirli geldi, diyesin
Arza girip padişahı görürsen
Kâfir gemileri geldi, diyesin
Kuloğlu (Öztelli, 1974: 288)

Yâr nâmesin bâd-i sabâ getürdü
Okuyup âşıklar aklın yitürdü
Yalvarı-yakarı âhır götürdü
Miskin Gevherî'yi yâri semtine
Gevherî (Köprülü, 1962: 228)

Ey sabâ girince dostun bağına
Mübarek yüzünü gör selâm eyle
Dökünce zülfünü sağa soluna
Başın ayağına sür selâm eyle
Erzurumlu Emrah (Ural, 1984: 56)

Ey sabâ var söyle derdüm yâre Allah aşkına
Çâreler kılsun dil-i nâ-çâre Allah aşkına
Erzurumlu Emrah (Alptekin 2004: 187)

Yâre lâyık ne armağan gönderem
Takâtim yok götüreni kandıram
Bâd-ı sabâ seni nerye konduram
Canımdan azizdir yâr elçisidir
Sümmânî (Erkal, 2007: 289)

Seher yeli de bâd-ı saba gibi habercidir:
Uğra seher yeli dildâra söyle
Aduvler vaslına nâil olmasın
Bir bir ahvalimi hikâyet eyle
Âşık ağlatmağa mâil olmasın
Gevherî (Köprülü, 1962: 212)

Hâlim arz eyleyüp selâmım götür
Gidersen cânâna ey seher yeli
Ne söyler sultanım bir haber getür
Lûtf u ihsan ile ey seher yeli
Gevherî (Elçin, 1998: 108)

Hak'tan bir inayet gelir ererse
Meclisimiz son demine varırsa
Eğer dost köyüne yolun uğrarsa
O yârin halini sor seher yeli
Ruhsatî (Kaya, 1999: 185)

10. Bâde, Cam, Humar, Kadeh, Mest, Meze, Müdam, Sürahi, Sürahinin Dönmesi, Şişe: Divan şiirinde, özellikle gazellerde, en fazla işlenen konulardan biri de sarhoşluktur. Konu genellikle mecazi olarak aşk sarhoşluğu ile ilişkilendirilirken, şarap ve meyhane etrafında oluşan terminolojiden de bolca yararlanılır (Pala, 1995: 68, 103, 257, 378).

Cevabın aldım dilinden
Öldüm sevdanın derdinden
Elvedâ camın elinden
Al imdi dilber al imdi
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 441)

Hecine de Karac'Oğlan hecine
Dostum misk çalınmış siyah saçına
Süzülmüş de bir kadehin içine
Şeker midir şerbet midir bal mıdır
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 606)

Tırabulus var belinde
Hakk'ın kelâmı dilinde
Doldurmuş kadeh elinde
İçememiş tutup durur
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 625)

Karac'Oğlan der ki âşıkım saza
Dayanılmaz sunam sendeki naza
Elinde kadehi dudakta meze
Gerdana dökülen telleri bir hoş
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 637)

Arslanın mekânı olmuş meşeler
Ateşle Seyrânî çiğler pişeler
Elmaslı kadehler billûr şişeler
İçinde büyümüş bir ak kuğusun
Seyranî (Kasır, 1984: 172)

Her nerede görsem karşıma çıkan
Aklı baştan alıp evimi yıkan
Yıkıp kirpiklerin bir hoşça bakan
Humarlanmış ala gözler süzgündür
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 609)

İbrişim kuşak belinde
Cevâhir kalem elinde
*Süzülmüş **bâde** dilinde*
İç efendim deyip durur
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 625)

Karac'Oğlan erdik bahara yaza
Öyle bir yavrum var tazeden taze
Bir elinde bâde birinde meze
Nasıl koparayım gülleri sarhoş
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 636)

Yâr oturmuş kurulur naz postuna
Hiç bakmıyor yâranına dostuna
Yaz gelince çayır çimen üstüne
Yâr bâde doldurur elleri bir hoş
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 636)

Kâtibi içelden câmı
Mest olup geçer eyyâmı
Şaşkın sel gibi müdamı
Çağlayup gezer yürürüm.
Kâtibî (Köprülü, 1962: 16)

Ya mecliste gülse güller açılır
Sürâhi döndükçe gönül şen olur
Hakikatli yârdan nice geçilir
Gâh ağlarım gâh gülerim gün olur
Kayıkçı Kul Mustafa (Köprülü, 1962: 155)

7. Muhteva Yönüyle Ortak ve Fuzuli'ye Nazire Sayılabilecek Bir Şiir: Yukarıda tespit edilen bir çok madde yanında divan edebiyatının âşıklar üzerindeki etkisini göstermesi bakımından aşağıdaki şiiri örnek göstermek yerinde olacaktır. 19. yüzyıl şairlerinden Sümmânî'nin en önemli koşmalarından bir tanesi olan ve özel bir ezgiyle saz eşliğinde de söylenen ve çok sevilen şiiri:

Ervâh-ı ezelde levh-i kalemde
Şu benim bahtımı kara yazmışlar
Bilirim güldürmez devr-i âlemde
Bir günümü yüz bin zâra yazmışlar

Arif bilir aşk ehlinin halini
Kaldırır gönlünden kil ü kalini

Herkes dosta vermiş arzuhalini
Benimkini ürüzgâra yazmışlar

Olaydı dünyada ikbalim yaver
El etsem sevdiğim acep kim ever
Bilmem tecelli mi yoksa ki kader
Beni bir vefasız yâra yazmışlar

Döner mi kavlinden sıdk-ı sadıklar
Dost ile dost olur bağrı yanıklar
Aşk kaydına geçti bunca âşıklar
Sümmânî'yi bir kenara yazmışlar
(URL-1; URL-2)

Saz sanatçıları arasında sazla söylenen başka bir varyantta ise şiirin sonu şu şekildedir.

Yazanlar Leyla'nın Mecnun kitabın
Sümmânî*'yi bir kenara yazmışlar*
(URL-3)

Ayrıca bazı el yazma cönklerde ve buna bağlı kaynaklarda redif "yazdılar" şeklinde de verilir (Erkal, 2007: 259; Rayman, 1997: 290). Ancak "yazmışlar" şeklinin daha doğru ya da uygun olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Fuzûlî'nin "yazmışlar" redifli gazeli, divan şiirinde iyi bilinen ve üzerine nazireler (Nef'î vb.) yazılan bir şiirdir. Summâni'nin koşmasının Fuzûlî'nin gazeline benzemesi bir tesadüf değildir. Summâni, bu şiirde muhteva bakımından etkilenmekten öte özellikle ilk ve son beytindeki kelime kadrosunun bu kadar benzeşmesi ayrıca redif ve kafiye uyumu "nazire" geleneğini çağrıştırmaktadır. Ancak bu şiirlerden biri 11'li hece ölçüsüyle diğeri ise aruzla (*me fâ î lün* x 4) yazılmıştır (Poyraz, 2012: 265-266).

Ezel kâtipleri uşşâk bahtın kare yazmışlar
Bu mazmûn ile hat ol safha-i ruhsâra yazmışlar

Havâs-ı hâk-i pâyun şerhini tahkîk edîp merdüm
Gubâr îlen beyâz-ı dîde-i hûn-bâra yazmışlar

Gülistân-ı ser-i kûyın sıfâtın bâb bâb ey gül
Hât-ı reyhân ile cedvel çeküp gül-zâra yazmışlar

Girip büthâneye kılsan tekellüm cân bulur şeksiz
Musavvirler ne sûret kim der ü dîvâre yazmışlar
....
Muharrirler yazanda her kime âlemde bir rûzî
Bana her gün dil-i sad-pârenden bir pâre yazmışlar

Yazanda Vâmık u Ferhâd u Mecnûn vasfın ehl-i derd
***Fuzûlî** adını gördüm ser-i tumâre yazmışlar*
(Köprülü, 2006:189)

SONUÇ

Divan şiirinde karşılaştığımız sevgilinin fiziki özellikleri, âşık tarzı şiir geleneğindeki âşıklar tarafından şiire yansıtılmıştır. Buna bağlı olarak divan şairleriyle halk şairlerinin duygu, düşünce ve ifade tarzları bakımından kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılamayacağını, şiirde şekil ve içerik yönünden birbirlerini etkilediklerini söyleyebiliriz.

Halk şairleri çeşitli sebeplerle zaman zaman aruz vezniyle şiirler söylemişler/yazmışlar ve şiirlerinde divan şiirinin kelime, hayal ve mazmunlarını kullanmışlardır.

Divan şiirinde karşımıza çıkan aşk teması ve bu bağlamda "âşık, sevgili ve rakip" tipleri, benzer özellikleriyle âşıkların şiirlerine de yansımıştır. Âşıklar şiirlerinde teşbih, istiare, mecaz gibi edebi sanatları kullanmışlardır. Dilimizin yüzyıllardır kazandığı ortak ifade tarzlarından olan "atasözü ve deyimleri" şiire sokma geleneği her iki edebiyatın temsilcileri tarafından da benimsenmiş ve başarıyla şiire yansıtılmıştır.

Âşıkların şiirlerinde kelime kadrosu zengindir fakat halkın anlayamayacağı tarzda girift değildir. Şiirlerinde edebi sanatları ve divan edebiyatının zengin içeriğini de halk şiirine aktarmaya çalışmışlardır. Âşıklar özellikle çağdaşı şairlerinden etkilenmişlerdir. Hatta kimi şairlerinin şiirlerine nazire yapabilecek kadar onlara ilgi ve sevgileri vardır.

Şüphesiz yaptığımız bu çalışma sadece bir perspektif sunma ve bir vitrin oluşturma niteliğindedir. İncelediğimiz âşıklar içerisinde en fazla alıntı yaptığımız şairin Karacaoğlan olması, onun ne kadar divan şiirine, özellikle gazellere hâkim olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Ancak o, mazmun ve mefhumları alırken kelimelerin halk dilindeki karşılıklarını kullanmaya, bu kavramları mahallileştirmeye özen göstermiştir. Karacaoğlan'da divan şiiri etkisi bile başlı başına araştırmayı gerektirecek bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

Âşıkların şiirleri toplum içerisinde yaygın olarak benimsendiği ve ilgi gördüğü için cönklere kaydedilerek günümüze kadar ulaşmıştır. Bunların çoğu Milli Kütüphane ve diğer kütüphanelerde bilim ve edebiyat dünyasına kazandırılmaktadır. Halk şairleri ve âşıkların şiirlerinde divan edebiyatı etkisi ve hususiyetleri, zengin bir konu olarak araştırmacılarımızın ilgisini beklemektedir.

KAYNAKÇA

ANDREWS, Walter G. (2000) **Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı-Osmanlı Gazelinde Anlam ve Gelenek** (Çev. Tansel Güney), İstanbul: İletişim Yayınları.

ASLAN, Ensar (1992) **Çıldırlı Âşık Şenlik/ Hayatı- Şiirleri- Karşılaşmaları- Hikâyeleri**, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.

ALPTEKİN, Ali Berat (2004) **Palandöken'in Zirvesi'nde Bir Âşık/ Erzurumlu Emrah**, Ankara: Akçağ Yayınları.

BABA, Mustafa Okan (2009) **Bayburtlu Zihni**, İstanbul: Heyamola Yayınları.

BORATAV, Pertev Naili (2000) **İzahlı halk Şiiri Antolojisi**, Haz. Metin Turan, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (1986) "Divan Şiiri" **Türk Dili (Türk Şiiri Özel Sayısı II),** S. 415-416-417 (Temmuz-Eylül), Ankara: TDK Yay.

DEVELLİOĞLU, Ferit (2001) Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara: Aydın Kitabevi.

DİLÇİN, Cem (1999) **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**; s.354-366, Ankara: TDK Yay.

DÜZGÜN, Dilaver (2006) "Âşık Edebiyatı", **Türk halk Edebiyatı El Kitabı**, Editör: M. Öcal Oğuz, ss. 169-212, Ankara: Grafiker Yayınları.

ELÇİN, Şükrü (1981) halk **Edebiyatına Giriş**, Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yay.

ELÇİN, Şükrü (1987) **Âşık Ömer**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

ELÇİN, Şükrü (1998) **Gevherî Divanı**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

GIBB, E. J. W. (1900) **A History of Ottoman Poetry**, 6 volumes, London: Luzac.

ERKAL, Abdülkadir (2007) **Âşık Sümmânî**, Erzurum: Fenomen Yayınevi.

İSEN, Mustafa vd. (2006) **Eski Türk Edebiyatı El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yayınları.

KASIR, Hasan Ali (1984) **Seyranî,** İstanbul: Acar Matbaacılık.

KAYA, Doğan (1999) **Âşık Ruhsatî**, Sivas: Sivas Belediyesi Kültür Yayınları.

KÖPRÜLÜ, Fuat (1962) **Türk Saz Şairleri I-V,** Ankara: Milli Kültür Yayınları.

KÖPRÜLÜ, Fuat (1980) **Türk Edebiyatı Tarihi**; 2.bsk., İstanbul.

Köprülü, Fuat (2006) **Divan Edebiyatı Antolojisi**, Ankara: Akçağ Yay.

KURNAZ, Cemal (1997) **Türküden Gazele: Halk ve Divan Şiirinin Müşterekleri Üzerine**, Ankara: Akçağ Yay.

KÜLEKÇİ, Numan (2011) **Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar**, Ankara: Akçağ Yay.

LEVEND, Agâh Sırrı (1984) **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar,** İstanbul: Enderun Kitabevi.

MENGİ, Mine (2000) **Divan Şiiri Yazıları,** Ankara: Akçağ Yay.

ONAY, Ahmet Talat (1996) **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar,** İstanbul: MEB Yay.

ÖZDEMİR, Cafer (2011) **Âşık Tarzı Türk Şiirinde Osmanlı Toplum Hayatı,** İstanbul: Kitabevi Yay.

ÖZTELLİ, Cahit (1964) **Dertli-Seyrani**, İstanbul: Varlık Yayınevi.

PALA, İskender (1995) **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara: Akçağ Yay.

POYRAZ, Yakup (2012) "Âşık Sümmânî'de Divan Şiiri Hususiyetleri", **I. Uluslararası Âşık Sümmânî ve Âşıklık Geleneği Sempozyumu**, Erzurum, 31 Mayıs-2 Haziran 2012; Basılmış Bildiri ss.249-268, Ankara: Birleşik Yayınevi.

POYRAZ, Yakup (2013) "Mazmunu Bir Bilmece Gibi Düşünmek", **Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu Anısına)**, Ordu, 10-12 Mayıs 2012; Basılmış Bildiri ss.808-820, Ordu: Ordu Üniversitesi Yayınları.

RAYMAN, Hayrettin (1997) **Âşık Sümmânî**: Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili, s. 49, Ankara: Kariyer Matbaacılık.

SAKAOĞLU, Saim (1998) "Türk Saz Şiiri" , **Türk Dünyası El Kitabı, C.3**, Anakara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

SAKAOĞLU, Saim (2004) **Karaca Oğlan**, Ankara: Akçağ Yayınları.

TOLASA, Harun (1973) **Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası**, Ankara: Sevinç Matbaası.

URAL, Orhan (1984) **Erzurumlu Emrah/ Hayatı-Şiirleri,** İstanbul, Özgür Yayın-Dağıtım.

URL-1: (ervahı ezelden metin) http://www.erzurumlusairler.com/images/summani.html (E.T.: 10.04.2012)

URL-2: (ervahıezel metin) http://www.turkcebilgi.org/turkuler/erzurum-turkuleri/ervah-i-ezelde-levh-i-kalemde-29230.html (E.T.: 30.04.2012)

URL-3: (ervahıezel video) http://www.youtube.com/watch?v=FNiZZnvP0sk (E.T.: 30.04.2012)

ÂŞIK TARZI TÜRK ŞİİRİNDE DİVAN ŞİİRİ HAYAL VE MAZMUNLARININ KULLANILMASI

Özet

Edebiyat tarihimizde halk şiiri, şiirine oranla daha kadim bir geleneğe sahiptir. Divan şiiri ile halk şiiri ayrı kaynaklardan beslenip ayrı kollardan ilerlemelerine rağmen zannedildiğinin aksine bu iki gelenek tamamen birbirinden kopuk değildir. Örneğin Yunus Emre Divanı'nda hece ölçüsü ve aruz vezni yan yana kullanılırken edebiyatının hayal ve mazmunlarından da yararlanılmıştır.

Bu iki akımın kendi doğal mecralarında seyrettiği dönemde kimi aydınlar ve şairleri halk ozanlarını basitlikle itham etmiş ve onları hor görmüşlerdir. Bu olumsuz durumdan etkilenen bazı halk ozanları da kendilerini ispat etmek gayesiyle ağdalı bir dille şiir söyleme/yazma merakına düşmüş ve bu durum onları kısmen halk dilinin sadeliğinden uzaklaştırmıştır. Kendilerini ispat etme çabası bazen ozanları şiirinden kimi nazım biçimlerini ve hatta aruz kalıplarını kullanmaya kadar itmiştir.

Halk şiiri ozanlık geleneği 16. yüzyıldan sonra âşıklık geleneğine evrilmiş ve daha fazla hissedilir biçimde edebiyatından etkilenmiştir. Bu dönemde âşıklar, edebiyatından sadece

kalıp ve şekil almakla kalmamış muhteva yönüyle de etkilenmişlerdir. edebiyatı mazmun ve hayallerini de kullanan âşıklar, bunları hece ölçüsüyle yazdıkları şiirlere de uygulamışlardır.

Bu çalışmada 17, 18 ve 19. yüzyıllarda yetişen âşık tarzı şiir geleneğiyle şiir söyleyen/yazan âşıkların şiirlerinde edebiyatı hususiyetlerinden olan mazmun ve hayaller gözden geçirilip kullanılan bu unsurlara ve muhteva olarak iki gelenek arasındaki ortak konulara dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Âşık Tarzı Şiir, Divan Şiiri, Mazmun, Hayal.

THE USE OF POETIC THEMES AND CONCEPTS PECULIAR TO DIVAN POETRY IN WANDERING MINSTREL STYLE TURKISH POETRY

Abstract

In our history of literature, folk poetry has a more deep-rooted tradition than poetry. Contrary to common belief, although poetry and folk poetry were inspired by quite different sources and followed quite different paths from each other they are not completely disconnected from each other. For example: in Yunus Emre's Divan syllabic meter and aruz prosody have been used side by side in addition to the use of literature's poetic themes and concepts.

Some intellectuals and poets despised and blamed wandering minstrels for simplicity at a time when these two literary movements moved ahead in their own natural styles. Under these unfavourable conditions some wandering minstrels tended to write/recite elaborate poems with lexiphanicism in order to prove themselves, which distanced them from the simplicity of folk literature. The effort of trying to prove themselves sometimes led them to use some poetry forms and even aruz prosody.

The wandering minstrel tradition of folk literature evolved to âşıklık (turkish popular poet-singer) tradition in sixteeenth century and started to be inspired more apperently by poetry. During this period the popular poet-singers not only practised upon poetry prosody and styles but also poetry contents. The popular poet-singers using poetry poetic themes and concepts peculiar to poetry also used them in poems with syllabic meter.

In this work, we will study 17th, 18th and 19th centuries poetry poetic themes and concepts (two basic characteristcs of poetry) in poems by folk poets raised as traditional Turkish popular poet-singers and we will draw attention to common traits and concepts between two poetry traditions.

Keywords: Turkish Traditional Wandering Minstrel Poems, Poetry, Poetic Themes, Concepts.